

A HELYNÉVGYŰJTÉS ELMÉLETE ÉS MÓDSZEREI

A helynév mint nyelvi elem

2022. február 08.

A HELYNÉV MINT NYELVI ELEM

- 1.1. A tulajdonnév nyelvi szerepe
- 1.2. A tulajdonnevek fajtái
- 1.3. A helynevek és a személynevek
- 1.4. A helynévadás mint társadalmi aktus
- 1.5. A helynevek jelentése
- 1.6. A helynevek a mindennapi nyelvhasználatban
- 1.7. A helynév mint tudományos forrás

1.1. A TULAJDONNÉV NYELVI SZEREPE

- *Debrecenben élek*
- *ebben a városban élek*
- *abban a városban élek, amelynek földrajzi szélességi és hosszúsági foka a következő: 47.5313866, 21.6251921*
- *József Attila*
- *egy tragikus sorsú magyar költő, aki 1937-ben vonatszerencsétlenség áldozata lett*
- *az a magyar költő, akinek születésnapján minden évben megünnepeljük a költészet napját*
- *Elutazok Szerdahelyre*
- *nemcsak Dunaszerdahely-re vonatkozhat, hanem Nyitraszerdahely-re, Drávaszerdahely-re stb. is*

1.1. A TULAJDONNÉV NYELVI SZEREPE

- Leírás → szigorúan logikai-nyelvi szempontból nem is lenne feltétlenül szükség tulajdonnévre
- a tulajdonnév mint kategória **nyelvi univerzálé**
- a tulajdonnév az emberi kultúrák sajátos helyzetű nyelvi és kulturális eleme
- **antropológiai univerzálé** is egyúttal

1.2. A TULAJDONNEVEK FAJTÁI

- személyneveket,
- a helyneveket,
- az állatneveket,
- a tárgyneveket,
- a csillagászati elnevezéseket,
- az intézményneveket,
- a márka- és fajtaneveket,
- a címeket,
- a kitüntetések és díjak nevét stb.

1.3. A HELYNEVEK ÉS A SZEMÉLYNEVEK

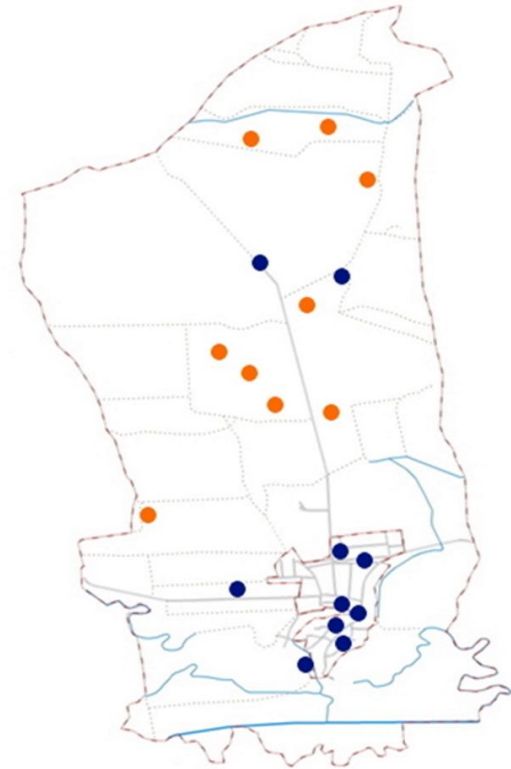
- Különbségek vannak egyrészt a személynévvvel, illetve a helynévvvel megjelölt **egyedek jellemzői** között:
- A helynevek **különböző fogalmi kategóriákba** tartozó denotátumokat jelölnek, de a **funkciójuk azonos**: az egyedi megjelölés.
- A személynevek jelöltjei a létezőknek **ugyanabba a kategóriájába** tartoznak, de a megjelölés **kommunikációs szerepe különböző**.
- A hely hosszabb ideig is őrizheti az elnevezés motivációjául szolgáló eredeti tulajdonságait.
- Az elnevezett személyek esetében szemantikailag nem feltétlenül motivált a névadás, és legfeljebb csak életükben vagy annak egy szakaszában lehet kapcsolat a névviselő és az elnevezés között.

1.3. A HELYNEVEK ÉS A SZEMÉLYNEVEK

- a két tulajdonnévfajta eltérő **kategorizációs rendszere**:
- A helyneveket rendszerint jelöltjeik fajtái szerint szokás osztályozni.
- A személynevek rendszerét viszont a személynévfajták (azaz lényegében a névfunkciók) szerint kategorizáljuk.

- a **rendszerinti meghatározottság** tekintetében is különbözőek:
- sznrendszer: alapvetően kulturális-társadalmi meghatározottságú szisztéma
- hnrendszer: alapvetően nyelvi meghatározottságú szisztéma

1.4. A HELYNÉVADÁS MINT TÁRSADALMI AKTUS

- mik a **helynévadás univerzális okai?**
- **korábban:** az ember tájékozódni akar a tájban
- **újabbán:** a névadás végső oka az ember kommunikációs szüksége

1.4. A HELYNÉVADÁS MINT TÁRSADALMI AKTUS

- **antropológiai és konvencionális mozgatórugók**
- mert így szokás
- észak-amerikai pionírok
- Robinson-regények

1.5. A HELYNEVEK JELENTÉSE

- Eltérő vélekedések:
- A helyneveknek nincs jelentése → a név praktikus címke
- A helyneveknek van jelentése → gazdag, sokszínű jelentéssel bíró nyelvi elem

- denotatív jelentés
- lexikális jelentés
- kategoriális jelentés
- asszociatív jelentés
- affektív jelentés
- társas jelentés
- kulturális jelentés

1.5. A HELYNEVEK JELENTÉSE

- A helynevek jelentésszerkezetének legfontosabb összetevője a **denotatív jelentés**, azaz az általa megjelölt helyre való vonatkozás. A név és a jelölt objektum közötti kapcsolatot **denotációnak**, az elnevezett helyet, objektumot pedig **denotátumnak** nevezzük.
- A lexikálisan áttetsző, vagyis közszói párhuzamokkal összekapcsolható nevek esetében **lexikális** vagy **etimológiai jelentésről** beszélhetünk.
- A megismerő ember a világ dolgait kategóriákba rendezi. Nincs ez másképpen a nevekkel sem, ezért beszélhetünk velük kapcsolatban **kategoriális jelentésről**. A dolgokat egymás mellé rendezzük, egymáshoz viszonyítjuk, s egyiket a másik alá vagy fölé rendeljük. csermely-folyó-víz

1.5. A HELYNEVEK JELENTÉSE

- Mindazt, amit a névhasználó számára valamely név felidéz **asszociatív** vagy másképpen **konnotatív jelentésnek** nevezzük.
- Az asszociatív jelentéssel szoros kapcsolatban van a nevek **érzelmi** vagy másképpen emotív, **affektív jelentése**.
- A helynév használata utalhat a névhasználó társadalmi helyzetére, kifejezheti a csoporthoz tartozását, azaz a név identitásjelölő funkciót tölthet be. Ezt a jelentéssíkot a név **társas jelentésének** nevezzük.
- A helynevek erős társadalmi-kulturális meghatározottsággal rendelkeznek, ezért a **kulturális jelentés** a helynevek jelentésszerkezetének is meghatározó összetevője.
Bizánc – Konstantinápoly – Isztambul,
Dunapentele → Sztálinváros → Dunaújváros

1.6. A HELYNEVEK A MINDENNAPI NYELVHASZNÁLATBAN

- jelentősen megnőtt a társadalom **névigénye**
- a helynevek ma is erősen jelzik a közvetlen környezetünkhöz való **lokális** tartozásunkat
- a közösségi **identitástudat** legfontosabb nyelvi kifejezőeszközei
- **határon túli** magyarlakta térségek
- Egy-egy település helynévanyagának összegyűjtése a **nemzeti örökség** védelmét szolgálja
- a **környezetvédelem** részének is tekinthető
- jól hasznosítható az **oktatásban**
- **közművelődési** célokat is szolgál
- hivatalos névadói tevékenység
- Felhasználhatók a helynevek a **földnyilvántartás** rendszerében
- alkalmasak a különböző céllal készült **térképek** helynévanyagának a felfrissítésére is

1.7. A HELYNÉV MINT TUDOMÁNYOS FORRÁS

- a helynevek iránt sokféle tudományág érdeklődik: a nyelvészet mellett a történettudomány, a történeti földrajz, a néprajztudomány, a kartográfia stb.
- a nevek tanulmányozására külön tudományszak is kialakult: a jellegzetesen interdiszciplináris **névtudomány** (másképpen: onomasztika)
- Az onomasztika:
- a tulajdonnévnek a vizsgálatára jött létre
- sajátos nézőpontot is alkalmaz
- a neveknek mint nyelvi jeleknek a vizsgálatából indul ki
- erős a nyelvészeten kívüli tudományokkal való kapcsolata
- műveléséhez a kutatóknak más tudományágak ismeretanyagában is jártasnak kell lenniük
- eredményei más tudományágak kutatásaira is megtermékenyítően hatnak

1.7. A HELYNÉV MINT TUDOMÁNYOS FORRÁS

- Az onomasztika viszonya más nyelvtudományi területekhez
- **nyelvtörténet:** A helynévi forrásadatok néhány meghatározó nyelvtörténeti részterületen nélkülözhetetlen ismereteket szolgáltatnak. A helyesírás- és hangtörténet, a morfématörténet, a szókincstörténet támaszkodhat elsősorban rájuk, illetve a történeti helynévkutatás.
- A **dialektológia** és a helynévkutatás rendkívül szorosan összetartozó tudományterületek, mivel a helynévi adatok a lokális, helyi kötöttségük következtében egyben nyelvjárási adatok is.
- A **szociolingvisztika** inspiráló hatását a helynevek kutatásában jól mutatja az onomasztikán belül egy új tudományterület megszületése: a névszociológia (más néven: szocioonomasztika).

1.7. A HELYNÉV MINT TUDOMÁNYOS FORRÁS

- A **nyelvészeti kontaktológia** az Árpád-kori Kárpát-medence nyelvi viszonyainak feltárásában a szórványemlékekben fennmaradt helynevekre mint legfontosabb forrástípusra támaszkodik.
- Az onomasztika viszonya más tudományterületekhez
- **történettudomány:** település- és birtoklástörténetet, a helytörténetet, a történeti földrajzot, de még az olyan, a történettudománytól régóta elkülönült diszciplínákat is, mint a történeti néprajz vagy a régészet.
- **kultúra- és művelődéstörténet**
- **kartográfia:** a régi térképek névanyaga a névtudomány számára is fontos forrást jelent. De ez a kapcsolat fordítva is érvényes: a térképek névanyagának összeállításához a valós, a helyi lakosság által ténylegesen használt helynevekre kell támaszkodni.

A hegy távolról a rajta lévő kökénybokroktól kéknek látszik. A kökénybokrok a hegy jobb oldalán (0.) nőnek, azon az oldalon, ahol rókákat igen nagy számban tanyáznak, és az oldal ezért tele van rókalukokkal. A hegy tetején (1.) bükkerdő van, amelynek közepén egy tisztás (2.) található, s a tisztáson rendre őzek legelésznek. Az erdőben áll egy hatalmas körtefa (3.), amelyre (a népi hagyomány szerint) egykor fennakadt egy farkas. A hegy meleg, napsütötte bal oldalán (4.) ered egy kis hegyi patak (5.), amely igen gazdag pisztrángokban. A patak partját fűzfák szegélyezik, s fahíd (6.) vezet át az egyik partjáról a másikra. A forrásánál (7.) egy kút (8.) épült, amelyben a néphit szerint harangokat rejtettek el a törökök előtt. A patak mellett egy sziklás kiszögellés (9.) van, ahol sólymok tanyáznak. A hegy ormán (10.) egykor volt vár maradványai láthatók. A hegy lábánál egy kiszáradt patak völgy (11.) van, ami mellett vadalmafák nőnek.

Instrukció: Hogyan nevezné el ezt a hegyet mint egyetlen helyet? Adna-e nevet a hegyen az aláhúzott helynek? Ha igen, adja meg a nevet is az adott számhoz kapcsolva a megadott példa mintájára!